

העת העתיקה

הצהרת כורש

הפרסים נזכרים לראשונה בתנ"ך כלוחמים: "פרס... היו בחילך אנשי מלחמתך, מגן וכובע תלו בך, המה נתנו הדרך" (יחזקאל כז, י). גולי ישראל הראשונים ('עשרת השבטים האובדים') הגיעו לפרס בגלות אשור בשנת 722 לפנה"ס. בשנת 586 לפנה"ס, לאחר חורבן ממלכת יהודה, גל חדש של גולים יהודים הובא לפרס על ידי צבאות בבל. ממלכת פרס נזכרת בהקשר של הצהרת כורש (538 לפנה"ס): "כה אמר כִּרְש מלך פרס: כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים, והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם אשר ביהודה. מי-בכם מכל עמו: יהי אלהיו עמו ויעל לירושלם אשר ביהודה ויבן את בית ה' אלהי ישראל, הוא האלהים אשר בירושלים. וכל הנשאר מכל המקומות אשר הוא גר-שם, יִנְשְׂאוּהוּ אנשי מקמו בכסף ובזהב וברכוש ובבהמה, עם-הנדבה לבית האלהים אשר בירושלם" (עזרא ב-ד). הוא מאפשר לגולים לחזור לארצם, מחזיר להם את כלי המקדש ומצווה עליהם לבנות מחדש את המקדש. כנבוזי בנו (525) כבש את מצרים אבל לא נגע במושבת החיילים היהודים ובמקדש יב. דריווש ה-1 (מלך 531-486 לפנה"ס), שבימיו הגיעה פרס לשיא התפשטותה, התיר לחדש את הפולחן בבית המקדש בירושלים. חלק ניכר מן היהודים בפרס לא עלו בימי שיבת ציון והקימו קהילות מבוססות ברחבי פרס. מעט מן האווירה בפרס מביאה לנו מגילת אסתר. הקהילות בפרס סרו למרותו של ראש הגולה בבבל ושל ראשי ישיבות סורא, נהרדעא ופומבדיתא ואף תמכו בהם. הם גם קיימו קשרים עם יהודי ארץ-ישראל. עם עלייתה של השושלת הסאסאנית (224 לפנה"ס – 636 לספירה) היהודים מילאו תפקידי מפתח בכלכלת האזור, במסחר ובתעשייה. הם פיתחו ושכללו את הבנקאות ומערכת הכספים. קשרי מסחר הדוקים במיוחד היו עם בבל.¹ בתקופה הזאת ההתפשטות היהודית מגיעה לכל רחבי האימפריה. בימי מלחמותיו בארמניה העביר שפור ה-2 אלפי משפחות יהודיות מארמניה לאספאהן ולשושן. מקור זורואסטרית מספר על שושן דוחת, בתו של ראש הגולה, שנישאה ליזדגרד ה-1 (מלך 399-420). היא בונה באספאהן את רובע 'גאי' ויישובים נוספים בפרס ומושיבה בהם יהודים רבים. היא אמו של המלך בהרם-גור (מלך 420-438). במהלך השנים מעמד כוהני הדת הזורואסטרים בפרס התחזק, האוטונומיה היהודית נפגעה ורבים מיהודי פרס נרדפו. יש שמתו על קידוש השם. לשיאן הגיעו הרדיפות בימי המלך פירוז ה-1 (457-484 לספירה). בימיו של פירוז התדרדרה הממלכה מבחינה כלכלית וחברתית והוא ציווה להרוג את חצי האוכלוסייה היהודית ולמכור את ילדיהם לעבדים.

הכיבוש המוסלמי

¹ ראה בן-צבי-מקורות ומחקרים, עמ' 285-288. בן-צבי מביא איגרות בתחום הסחר.

הכיבוש המוסלמי של שנת 636 שינה את המבנה התרבותי והחברתי של פרס והשפיע מאוד על היישוב היהודי ועל מעמדו הפוליטי כבני חסות. היהודים בדומה לנוצרים ולזורואסטרים הוכרו כ'עמי ספר' וקיבלו מעמד של 'אל-ד'ימה'. הם יכלו לקיים את פולחנם אך התחייבו לשלם את הג'יזה – מס גולגולת ומסי קרקע. יהודים הועסקו כרופאים, מלומדים ובעלי מלאכה וכן בתפקידי מפתח בחברה, אך בדומה ללא מוסלמים אחרים היו תפקידים מינהליים או פוליטיים שנחסמו בפניהם. הכיבוש המוסלמי עורר תנועות משיחיות וכיתות סוטות מן היהדות הנורמטיבית, שלא קיבלו את מרותם של ראש הגולה וגאוני בבל. אבו עיסא, יצחק בן יעקב אל-אספאהני (המאה ה-8), חייט במקצועו, הקים כת וצבא מעריצים, שיצאו איתו למלחמה נגד המוסלמים. הוא מכריז על עצמו כנביא וכמבשר את ביאת המשיח. הוא מרים את נס המרד נגד האסלאם, אך צבאו מובס והוא נהרג בקרב ליד ריי. מותו ההירואי מחזק את האמונה בו ונוצרו אגדות ואמונות לפיהן הוא לא מת והוא עתיד לבוא ולבשר על הגאולה.

מעמדם של היהודים כבני חסות העניק ליהודים חרות כלכלית. בשל מסי קרקע גבוהים היהודים לא עסקו בחקלאות אלא בעיקר במסחר ובבנקאות והיו יהודים שמונו ל'בנקאי החצר'. בשש מאות השנים הראשונות לשלטון המוסלמי היהודים התפשטו עד סין. אין לנו ידיעות מבוססות על מספר היהודים במאה ה-12. הנתונים שמביא בנימין מטודלה מופרזים והגיעו אליו כנראה מפי השמועה.

הפלישה המונגולית

בשנת 1255 הולגאו ח'אן פלש לפרס ומשם לבגדאד ושם קץ לח'ליפות העבאסית. בפרס ובפרובינציות שלה הוקמו שלוחות של הממשל האילח'אני, שדאגו לשוויון בין הדתות השונות. אראגון ח'אן (Araghun Khan) העדיף למנות יהודים ונוצרים למשרות מינהליות בכירות. סעד אל-דאוולה, יהודי שהתאסלם, מונה כווזיר, אך לאחר מותו של אראגון ח'אן (1291) הוא הוצא להורג בעוון היותו 'כופר יהודי' והחל מסע של רדיפות נגד היהודים. הבישוף הסורי-אורטודוקסי באר הבראוס (1226-1286) תיאר את מצבם של היהודים במילים הבאות: 'האלימות נגד היהודים אין פה שיוכל לספר ואין עט שיוכל לרשום'.²

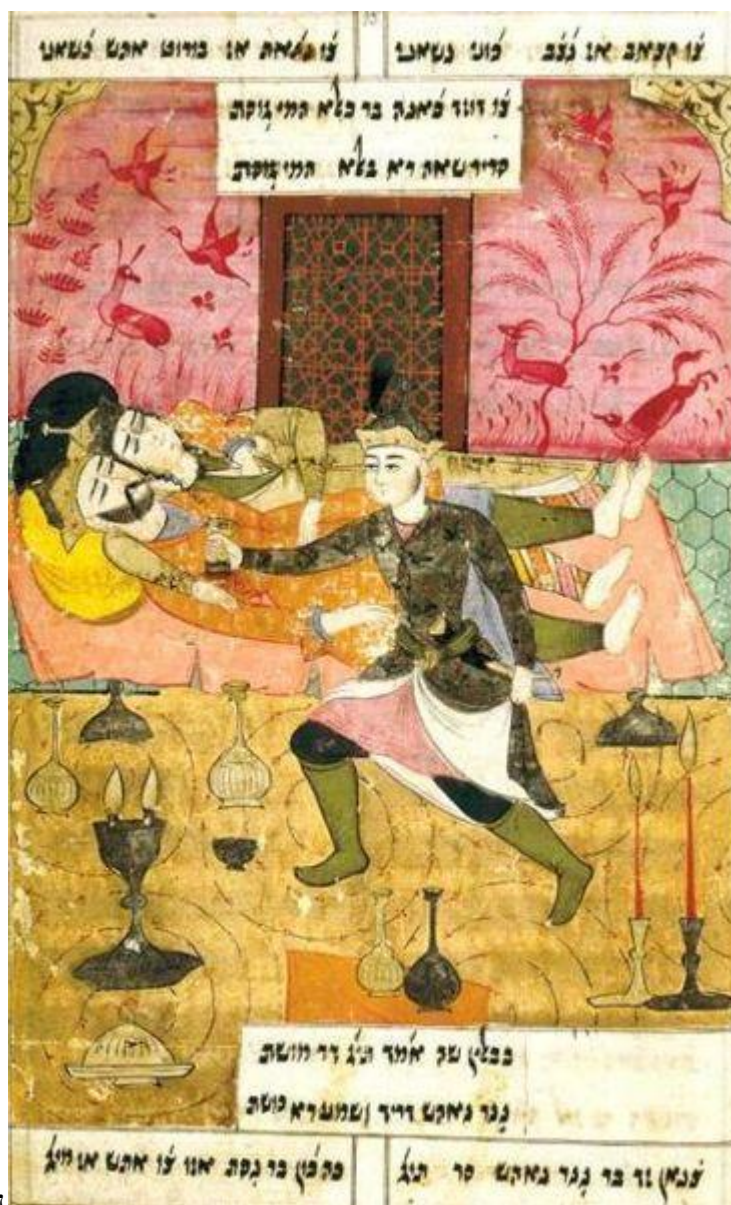
בימי השלטון הצפוי (1502-1736) היו בפרס כ-30,000 יהודים. הנהגת השיעה כדת המדינה הפכה את היהודים ל'טמאים' בעיני השיעים. היהודים נרדפו בכל דרך אפשרית. עלייתו לשלטון של עבאס ה-1 הבטיחה חופש דתי, אך בסוף ימיו גזר גזרות קשות נגד יהודי פרס ואלה נמשכו גם במחצית הראשונה של המאה ה-17. בשנת 1613, מעביר עבאס ה-1 (1557-1628) אלפי יהודים מגיאורגיה לפרס והוא מקים למענם את העיר פראחאבאד ('עיר השמחה'), במחוז מזנדראן. יהודי פרס מתנתקים מן המרכז הבבלי ויהודי איספאהן – בירת הצפווים – נעשית מנהיגת יהודי פרס. בראש הקהילה עמד נשיא שגם גבה את המסים והעביר למלך. הייתה הפרדה שכונתית בין יהודים, נוצרים ומוסלמים. בתקופה הצפונית היו באיספאהן שלושה בתי כנסת ובכשאן היו עשרה. בצד הקהילות יהודיות-רבניות היו גם קהילות קראיות.

² הבישוף באר הבראוס (1226-1286) נחשב לאחד המלומדים הדגולים בעולם העתיק. חיבר יצירות בתחומי הפילוסופיה, השירה, הפילולוגיה, ההיסטוריה והתיאולוגיה. הוא נולד עם שם ערבי אבו-ל-פאראג' בן הרון אל-מאלאטי. למרות שמו אין לו כנראה קשר ליהדות והוא אף קיבל מעמד של קדוש ובכנסייה הסורית חוגגים יום מיוחד לכבוד הקדוש.

בתקופות אלה ולאחריהן רבו מקרים של שמד המוני וקהילות פרס היו על סף החורבן. הכרוניקות 'כתאב אנוסי' של באבאי בן לוטף ו'מגילת מאורעות כשאן' (1722-1732) של בבאי בן פרהד, מתארים בפירוט את הגזירות ולצידם מקורות ספרותיים נוספים מהמאות ה-18 וה-19 השופכים אור על מצבם הקשה של היהודים במחוזות אזרבייג'אן, גילאן, מזנדראן, פארס, ח'וזיסטאן, כורדיסטן ואיי המפרץ הפרסי וחופיו. 'המוסלמים החדשים', כפי שכינו את המתאסלמים, חיו חיים כפולים, אך רבים מהם חזרו ליהדותם. עלייתו לשלטון של המלך הסוני נאדיר שאה (1736-1747) הצילה את יהודי פרס מהשמדה המונית. נאדיר שאה, בן לשבט הטורקמני אפֶּשֶׁר מחזיר את מעמד האימפריה לפרס ומזכא את כוהני הדת השיעים. היהודים משרתים בצבאו כשומרי האוצר שבזו מהודו והוא מעביר בשנת 1747 מהקווקז ומצפון איראן למשהד, המרכז הדתי השיעי החשוב ביותר בפרס – כורדים סונים, ארמנים נוצרים ויהודים, כמשקל נגד לשיעים. לאחר מותו חודשו הרדיפות והפגיעה במיעוטים הלא שיעים שהגיעו לשיאם בפוגרום ובאינוס יהודי משהד בשנת 1839³. עליית השושלת הקג'ארית (1795-1925) ובראשה אקא מחמד ראש השבט הטורקמני קג'אר, שסורס על-ידי אויביו בילדותו. הוא נודע באכזריותו וברצח של אוכלוסיות שלמות. בעיר כרמן הורה לעוור 20,000 איש. הוא מקים את בירתו בטהראן. הצאר הרוסי פולש לאזור משתלט על הקווקז ועל צפון איראן והצבא הקג'ארי מובס. אלו ימי 'המשחק הגדול' בין בריטניה לרוסיה שביקשו להשתלט על האזור. הרוסים דוחקים בפרסים לפלוש לאפגניסטן ואלה משתלטים על מערב אפגניסטן ומגלים חזרה למחנה ריכוז במשהד את האנוסים שחזרו באפגניסטן ליהדותם. הבריטים שחששו מהתקרבות הרוסים להודו אילצו את הפרסים לסגת חזרה לארצם ולהחזיר באותה הזדמנות את היהודים להראת. בשנת 1797-1790 נרצחו יהודי תבריז⁴. באותה שנה נרדפו יהודי שיראז על דתם. בשנת 1839 נאנסו לאיסלאן יהודי משהד. בשנת 1866 אוסלמו יהודי בארפורוש ויכלו לחזור ליהדותם רק לאחר מעורבות של השגרירים הבריטי והצרפתי, לא לפני שנרצחו 18 יהודים. שניים מהם נשרפו חיים. בשנת 1910 הואשמו יהודי שיראז בעלילת דם, לפיה רצחו נערה מוסלמית והשתמשו בדמה לצורך פולחן. 12

³ ראה להלן עמ'

⁴ על התיישבות יהודית בתבריז ידוע לנו החל מן המאה ה-12, בשל תמיכתם של יהודי תבריז במשיח השקר דוד אלרואי. סמוך להוצאתו להורג של ראש הוויזרים היהודי המומר סעד אל-דאולה (שהוקע כיהודי כופר) נערך טבח ביהודי תבריז. ב-1407 בפקודת בנו של תימור לנג הועברו עצמותיו של סעד לבית קברות יהודי בעיר. בעיר תבריז חיו יהודים רבניים וקראים כאחד. הנוסע התימני המשורר זכריה אלצאהרי מתאר ב'ספר מוסר' את שקיעת הקהילה היהודית במאה ה-16. רדיפות היהודים בימי עבאס ה-1 ויורשיו פגעו קשה בקהילה על-ידי רצח המוני של יהודים. בשנת 1713 מגיע לתבריז שליח חברון ר' יהודה דיוואן ודורש בפני הקהילה. בשנת 1828 ביקר בה השליח מארץ-ישראל דוד בית הלל וכבר לא מצא בה קהילה. טבריז היא בירת הפרובינציה של מזרח אזרבייג'אן הפרסית ובה בימינו כ-1.6 מיליון תושבים. היא ממוקמת במיפגש בין הנהר קומור (או מהראן), הנשפך לנהר אג'י. זהו אזור געשי המועד לרעידות אדמה. ראה: A. Nezer, 'The Fate of Jewish Community of Tabriz' un: Studies in Islamic History and Civilization in Honor of Prof. David Ayalon, 1986, p.419

ח'וסרו

יהודים נרצחו ורבים נפצעו.

ושירין ביצירתו של ניזאמי

בית העירייה בטבריו. נבנה על-ידי אדריכלים גרמניים ב-1934

העת החדשה

בערך באמצע המאה ה-19 החלו יהודי אירופה, וביניהם משה מונטיפיורי, לגלות עניין בגורל יהודי פרס הנרדפים, וביקשו מהשאה נאצר א-דין לשפר את מצב היהודים. כי"ח בפאריס וועד שליחי הקהילות באנגליה הפעילו את הקונסולים למען יהודי פרס. כאשר ביקר השאה נאצר א-דין בבירות אירופה (1873, 1889) הופיעו לפניו נכבדי היהודים וביקשוהו להוציא 'פירמן' (כתב זכויות) שיגן על יהודי פרס ויעניק להם חסות. בשנת 1898 הוקם בית-ספר יהודי ראשון של כי"ח בטהראן ואחריו הוקמו מוסדות כי"ח גם בערים אחרות. המוסדות של כי"ח הגנו על היהודים מפני פעילות של המיסיון הנוצרי והמיסיון הבהאי, שיהודים רבים נגררו אחריו. ההגבלות נגד היהודים בוטלו בימי השאה מחמד עלי (1907-1909), אך עדיין היו מקרי רצח, גזל והשפלה של יהודים. בשנת 1918 התפרסם דו"ח של נציג ארה"ב בפרס. נאמר כי רבע מתוך כ-30-40 אלף יהודי פרס חיים בתנאי רעב. הג'וינט נרתם עד ימינו לסייע ליהודים עניים בפרס.

עלייתו של רזא שאה פאהלווי לשלטון בשנת 1925 הביאה למפנה בתולדות יהודי פרס. מס הגולגולת ('ג'זיה') בוטל וזכויות היהודים הושוו לזכויות הרוב המוסלמי. במושב השני של ה'מג'לס' צורף הנציג היהודי ד"ר לוקמאן בן איוב. לאחר הצהרת בלפור קוימו שיעורים בעברית ובשנת 1921 השתתף נציג של יהודי פרס בקונגרס הציוני הי"ב. אחרי מלחמת העולם השנייה הקימה 'אורט' בתי ספר מקצועיים באיראן ו'אוצר התורה' הקימו מוסדות חינוך דתיים.

במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 עלו כ-20,000 מיהודי איראן לארץ. קדמו להם רבים שעלו לרגל לארץ-ישראל וחזרו עם התואר 'חאגי'. בשנים 1948-1974 עלו לישראל מאיראן כ-62,220 יהודים.

בשנת 1974 עדיין נותרו באיראן כ-70,000 יהודים (50,000 בטהראן מתוכם כ-3,000 יהודים עיראקים, 8,000 בשיראז, ו-3,000 באיספהאן והשאר בקהילות קטנות). היהודים עסקו במסחר בכל רמותיו, פקידות ומלאכה. ועד הקהילה היהודית בטהראן טיפל בכל ענייני היהודים. ליהודים היה בית-חולים, מושב זקנים, גן ילדים ומוסד רבני שטיפל בענייני ירושות.

ההערכה היא שכיום, כולל הדור השני, חיים בישראל כ-75,000 יהודים איראניים, כ-45,000 חיים בארה"ב. יהודים איראניים פזורים באוסטרליה, קנדה ובמערב אירופה. כ-10,000 חיים באיראן בערים טהראן, איספהן ושיראז. ביזד נותרו 10 משפחות. כמה אלפים ממוצא יהודי חיים כיום כמוסלמים וכבהאיים.

לאחר עליית חומייני לשלטון והצהרתו שהוא תומך בכיבוש ירושלים מידי הציונים, נותקו היחסים בין שתי המדינות. עם זאת מקבלת הקהילה אוטונומיה תרבותית יחסית, ולרוב אינה סובלת מפרעות והתנכלויות מצד המוסלמים. כיום (2007) יש באיראן כ-25,000 יהודים⁵.

[עריכה] קישורים חיצוניים

- בן ציון יהושוע, אניסות והמרות דת בקרב יהודי אפגניסטן ואיראן, במאות התשע-עשרה והעשרים

⁵ לעיון נוסף ראה: חיים סעדון (עורך), **איראן**, בסדרת "קהילות ישראל במזרח התשע-עשרה והעשרים", הוצאת משרד החינוך ומכון בן צבי, 2006; אברהם כהן, 'יהודי איראן והמפעל החינוכי של כל ישראל חברים', עמ' 114-101, פעמים, 22; הנ"ל, 'יחסם של יהודי איראן להשכלה מודרנית', פעמים, 9, תשמ"א 1981, עמ' 58-43; הנ"ל, 'החינוך היהודי בכרמאנשא (איראן) בשלהי המאה ה-19', שורשים במזרח, קובץ ד, 1998, עמ' 112-104; אמנון נצר, 'האנטישמיות באיראן, 1925-1930', עמ' 11-5, פעמים, 29; הנ"ל, 'מונטיפיורי ויהודי פרס', פעמים, 20, תשמ"ד 1984, עמ' 68-55; הנ"ל, 'הספרות של יהודי פרס', פעמים, 13, תשמ"ב 1982, עמ' 19-5; הנ"ל, 'תחוננים לרבי בנימין בן מישאל מכאשאן, פורסם פעמים, 2, קיץ תשל"ט 1979, עמ' 54-48; הנ"ל, 'הפעילות הציונית באיראן מהצהרת באלפור עד חוזה סאן רמו', פעמים, 1, עמ' 31-23; הנ"ל, 'מוזיקה של קודש ושל חול בקרב יהודי פרס', פעמים, 19, תשמ"ד 1984, עמ' 181-163; דוד ירושלמי, 'הספרות הפרסית-יהודית וספר חובות יהודה', ביקורת על ספר 'חובות יהודה' לרבי יהודה בן אלעזר, מהדורת אמנון נצר. פעמים, 67, אביב תשנ"ו, עמ' 160-149; אמנון נצר, 'תגובה לביקורת של דוד ירושלמי על ספר 'חובות יהודה' לרבי יהודה בן אלעזר', פעמים, 68, קיץ תשנ"ו, עמ' 174-173; שאול שקד, 'פרקים במורשתם הקדומה של יהודי פרס', פעמים, 23, תשמ"ה 1985, עמ' 37-22; שאול שקד, 'שיר השירים בפרסית יהודית', על ספר בו מקובצים ומוצגים שלושה תרגומים של שיר השירים לפרסית יהודית. פעמים, 2, קיץ תשל"ט, עמ' 111-109; אמנון כהן, 'עליית יהודים לארץ-ישראל מכורדיסטאן הפרסית ומטורקיה המזרחית לאחר מלחמת-העולם הראשונה' (עדות מפי עובדיה ידידיה אשר עלה לארץ-ישראל בשנת 1919), פעמים, 5, תש"ם 1980, עמ' 87-83.

